

Література

1. *Бабенко Н.Б.* Загальносистемні культурні фактори та ціннісні орієнтації української молоді // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: [зб. наук. праць; вип. XXV]. Н.Б. Бабенко. – К.: Міленіум, 2011. – С. 112-117.
2. *Бабенко Н.Б.* Вплив соціально-культурної сфери на соціалізацію особистості // *Культура і сучасність* / Н.Б. Бабенко. – К.: ДАКККіМ, 2008., – № 1. – С.141-147.
3. *Головатий М.Ф., Цибульник В.С.* Проблеми молодіжної політики // *Філософська і соціологічна думка* / М.Ф. Головатий, В.С. Цибульник. – К., 1992. – № 3.
4. *Ионин Л.Г.* Культура на переломе (механизмы и направления современного культурного развития в России) / Л.Г. Ионин // *СОЦИС*. – 1995. – № 2. – С. 41– 48.
5. *Культура в сучасних трансформаційних процесах: моногр.* / М.М. Бровко та інші. – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 396 с.
6. *Міжнародний словник педагогічних термінів* / Г.Гері Пейдж, Дж. Б.Томас, Алан Р. Маршалл. – К., 1987.
7. *Ручка А.О.* Культурні зміни в сучасному українському соціумі // *Нова соціокультурна реальність в Україні: теорія, методологія, практика: тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присвяченої пам'яті О.М. Семашка від 22-23 квітня* / А.О.Ручка. – К.: ДАКККіМ, 2008.
8. *Циба В.Т.* Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) / В.Т. Циба. – К.: МАУП, 2000.

УДК 392.3

*Руслана Юрїївна Гапетченко,
здобувач Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СІМ'Ї

У статті розглянуто дозвілля сучасної української сім'ї, проаналізовано його вплив на формування духовної культури сім'ї. Значна увага відводиться структурі та змісту вільного та дозвіллевого часу сім'ї, важливості раціонального його проведення. Досліджуються форми, типи та функції сімейного дозвілля в сучасному соціокультурному середовищі. Доводиться, що вірно організоване сімейне дозвілля виконує роль збереження та зміцнення сім'ї, закріплює кращі традиції, має велике значення у емоційно-духовному єднанні, формуванні духовної культури сім'ї.

Ключеві слова: дозвілля, сім'я, духовна культура, вільний час, сімейне дозвілля.

*Руслана Юрьевна Гапетченко,
соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств*

ДОСУГ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ СЕМЬИ

В статье рассмотрено досуг современной украинской семьи, проанализировано его влияние на формирование духовной культуры семьи. Значительное внимание уделяется структуре и содержанию свободного и досугового времени семьи, важности рационального его проведения. Исследуются формы, типы и функции семейного досуга в современном социокультурном пространстве. Обосновывается, что верно организованный семейный досуг исполняет роль сохранения и укрепления семьи, лучших традиций, имеет большое значение в эмоционально-духовном соединении, формировании духовной культуры семьи.

Ключевые слова: досуг, семья, духовная культура, свободное время, семейный досуг.

LEISURE AS A FORMING FACTOR OF THE SPIRITUAL CULTURE IN THE FAMILY

The article is devoted analyses leisure contemporary Ukraine family, analyses his influence on form spiritual culture family and leisure of time. Many devoted attention structure and content free and leisure of time of family, important rational his spend. Research forms, type and functions family of leisure in contemporary socioculture environment. Argue, that true organization family of leisure carry out role keeping and strengthen of family, consolidate best tradition, having large significance for emotion and spiritual unite, forms spiritual culture of family.

Key words: leisure, family, spiritual of culture, free of time, leisure of family.

Зростання суспільного статусу сім'ї, підвищення культурно-освітнього рівня її членів, розширення сфери побутового обслуговування населення значно посилили роль соціальних та морально-психологічних засад у використанні вільного часу та дозвіллевої діяльності сім'ї. Нині ефективність культурно-виховної функції сім'ї, міцність психологічних зв'язків подружжя більше залежать від способу використання родиною вільного та дозвіллевого часу. Як свідчать соціологічні дослідження, проведені Інститутом соціології НАН України у 2008 р., близько 80% вільного часу ми проводимо у власних домівках разом з сім'єю. Сфера сімейного дозвілля дедалі стає основою розвитку нового типу сім'ї. У життєдіяльності сім'ї, з послабленням господарсько-економічної сфери, зростає функція вільного та дозвіллевого часу – необхідна умова гармонійного розвитку кожного члена сімейного колективу, підтримання в ньому сприятливого психологічного клімату, зміцнення подружніх стосунків.

Проблема організації сімейного дозвілля стає об'єктом дослідження таких наукових галузей, як педагогіка дозвілля, соціологія вільного часу, соціологія дозвілля, культурологія тощо. У працях Н.Б. Бабенко, В.Й. Бочелюка, А.Ф. Воловика, В.А. Воловика, К.А. Гайдукевич, В.М. Пічі, І.В. Петрової, О.М. Семашка, Н.М. Цимбалюк чимало уваги приділено осмисленню соціальної та індивідуально-особистісної цінності вільного та дозвіллевого часу, його соціальних функцій, тенденцій використання. Наукові дискусії точаться навколо питань про суть і місце вільного часу особистості, зокрема, про те, як вільні години мають співвідноситися з годинами праці і побутових справ, дозвіллям і відпочинком індивіда в сім'ї.

Вивчення наукових праць доводить, що у площині дозвілля продовжують взаємодіяти дві протилежні тенденції: пасивний спосіб проведення вільного часу та потреба в активізації культурно-дозвіллевої діяльності особистості за допомогою активних занять. Перша тенденція пов'язана з індивідуалізацією дозвілля та «одомашненням» духовної культури. Сьогодні домівка перетворюється на справжній осередок культурного життя, відпочинку та сімейного дозвілля. Друга тенденція – з проведенням активних форм занять як у сім'ї, так і поза домашнім середовищем.

Посилення тенденції до пасивного проведення вільного часу ускладнило і загострило ряд проблем дозвілля – це, передусім, виховання культурних потреб і смаків членів сім'ї, які стимулювали б організацію відповідних форм домашнього дозвілля. Небезпека названої тенденції полягає ще й у тому, що вона часом обумовлює споживацькі настрої, звички, ставлення до дозвілля. Така позиція властива для людей пасивних і не лишає найменшого натяку на їхню власну активність.

На жаль, пасивне дозвілля – надто обмежений спосіб проведення вільного часу, яке тільки у поєднанні з активним відпочинком має сенс. Такий відпочинок починається з переходу від споживацького, видовищного способу використання вільного часу до форм дозвіллевої діяльності, які передбачають пряму чи непряму взаємодію людей, через яку засвоюються духовні цінності. Проте умови для цього засвоєння створюють самі актори. Щоправда, є й такі форми активного дозвілля, суть яких – у створенні духовних або матеріальних цінностей: гуртки художньої самодіяльності, науково-технічної творчості, колекціонування, різного роду спортивні та фізкультурні клуби, секції тощо.

Актуальність нашого дослідження полягає у вивченні особливостей організації сімейного дозвілля як прояву духовної культури, що дозволить говорити про значний соціально-культурний потенціал і можливості його використання у соціалізації кожного члена сім'ї та збагаченні духовного потенціалу як особистості, так і суспільства в цілому.

Об'єктом дослідження є дозвілля сім'ї, предметом – вплив дозвілля на формування духовної культури сім'ї. **Мета дослідження** полягає у з'ясуванні важливості проведення сімейного дозвілля як фактора формування духовної культури членів сім'ї. Відповідно до визначеної мети поставлено такі завдання: на основі вивчення наукових джерел узагальнити стан опрацьованості досліджуваної проблематики; дослідити структуру та зміст вільного та дозвіллевого часу, його типи та функції; виявити роль дозвіллевих занять у формуванні морально-культурних якостей сім'ї; з'ясувати культурно-виховний потенціал дозвілля у формуванні духовної культури сім'ї.

Духовна культура сім'ї репрезентує комплекс ціннісно-сміслових, інформаційно-пізнавальних, художньо-образних явищ, що об'єктивуються та розвиваються в межах суспільної, групової й індивідуальної свідомості. Поняття духовність розуміється як визначальна складова культури, що є показником ставлення особи до природи, суспільства, самої себе [5, 6].

Сім'я – первинна інституалізована соціальна група, яка репрезентує спільне життя людей і виконує найважливішу роль у відтворенні життя, вихованні дітей, їх соціалізації та зв'язку з суспільством на всіх рівнях сучасної соціокультурної практики. Будучи компонентом соціальної структури суспільства, сім'я фокусує у собі практично всі сфери культурної діяльності.

За сучасних умов вільний та дозвіллевий час залишається тією сферою життєдіяльності, соціальної практики, яка створює багато нових можливостей не лише для традиційних соціальних інститутів та культурно-дозвіллевих організацій, що займаються його регулюванням, організацією дозвілля і відпочинку, а й для окремих сімей, родин, виконує завдання якнайповнішого прилучення людини до скарбів загальнолюдської та національної культури.

Суть вільного та дозвіллевого часу покладається у внутрішній основі тієї діяльності, яку здійснює член сім'ї поза необхідними годинами праці та неодмінними заняттями поза робочим часом. Змістом вільного та дозвіллевого часу є всебічний розвиток особистості, суттю якого є така його структура, яка сприяє ефективному використанню, що означає, передусім, розвиток різноманітної творчості та культурної діяльності.

Досліджуючи *структуру занять* у вільний та дозвіллевий час, науковці (В.М. Піча, І.В. Бестужев-Лада, В.М. Димов та інші) розподіляють їх за певними ознаками, а саме: *індивідуальне* використання вільного та дозвіллевого часу (читання газет, журналів, книг, прослуховування радіо, перегляд телепередач тощо); *публічно-видовищне* використання часу (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ, закладів культури тощо); *спілкування* (з друзями, родичами, близькими, сусідами); *спорт та фізичні заняття* (заняття окремими видами спорту, ранкова та вечірня гімнастика, водні процедури); *заняття, розваги та ігри*, які знімають розумове і фізичне напруження, сприяють розвитку особистості, її духовному збагаченню, створенню доброї настрою (гуртки та любительські об'єднання і клуби за інтересами, дискотеки, вечори відпочинку, туристичні походи та поїздки); *пасивний відпочинок* (прогулянки без певної мети, спокій, зміна напруженості врівноваженістю тощо); *заняття, які можна вважати явищами антикультури* (зловживання алкоголем, хуліганство, злочинність, наркоманія, азартні ігри, безцільне «вбивання часу», розбещений спосіб відпочинку) [7, 112].

Таким чином, *дозвілля* – це сукупність занять, за допомогою яких відновлюються фізичні, розумові та психічні сили кожної людини. Перераховані види дозвіллевих занять характерні як для кожного члена сім'ї, так і для всієї родини.

Бабенко Н.Б. виділяє дозвіллеві заняття сім'ї, родини в окремі *типи*: 1) *за витраченою енергією*: пасивне та активне дозвілля; 2) *за культурним спрямуванням*: культурне, споживацьке та антикультурне дозвілля; 3) *за кількістю учасників*: родинне дозвілля (масове), сімейне (групове), дозвілля окремого члена сім'ї (індивідуальне); четвертий – *за місцем проведення*: в колі родини, сім'ї, культурно-дозвіллевому закладі, на лоні природи тощо [2, 78].

Дозвілля відіграє велику роль у житті сім'ї різного подружнього віку, особливо старшого. З віком обсяг позаробочого часу зростає, що свідчить про набуття сім'єю уміння щодо раціоналізації побуту і домашнього господарства, вироблений ритм сімейного відпочинку.

Від того, чим насичуємо ми спілкування в сім'ї, наскільки повноцінно відпочиваємо, залежить відновлення наших фізичних і духовних сил, зміцнення здоров'я всіх членів родини. Аналіз культурологічної практики переконує, що в сім'ях, де батьки приділяють увагу спільному відпочинку з дітьми, розширенню їхнього кругозору, залученню до домашніх справ, спостерігається відсутність конфліктів, взаєморозуміння, створюється позитивний сімейний мікроклімат, формується загальна духовна культура сім'ї. Головним засобом виховання завжди був, є і буде особистий приклад батьків, а тому ефективність зусиль останніх залежить, насамперед, від їхніх учинків, поведінки, всього способу життя та вибору дозвіллевих занять.

У родині, в якій самі батьки живуть активним культурним життям, де газета і книга є необхідними у побуті, культурне виховання здійснюється навіть тоді, коли батьки начебто й не думають про нього. Спілкування дітей з батьками у процесі спільної аматорської діяльності є надзвичайно корисним. Сучасна сім'я, за свідченням дослідників, на виховання прикладом, шляхом залучення до спільної діяльності витрачає, порівняно з іншими складовими дозвілля дорослих, найменше часу. Майже зовсім зникли сімейні читання, музикування, спів тощо. Ніщо так не об'єднує сім'ю, як спільні захоплення батьків і дітей, які мають спільні інтереси, швидко знаходять теми для спілкування. Захоплення допомагають зберегти дружбу і взаєморозуміння в роботі, повагу та любов, зближують родину.

Сімейне дозвілля не може ефективно виконувати свої основні функції без прилучення до засобів культури і мистецтва. Художня література, театр, кіно, образотворче мистецтво, музика надають великих можливостей для збагачення духовного світу сім'ї. Проте значна частина сімей досить рідко звертається до культурно-дозвілдової діяльності, пов'язаної з мистецтвом. Так, майже половина населення країни не буває в театрі, 3/4 – на виставках, у музеях, на концертах класичної музики. Почасти значну диспропорцію у способах прилучення населення до культурних цінностей певною мірою можна пояснити значним поширенням засобів масової комунікації. Збільшення кількості передач та теле-, відеофільмів дещо знизили потребу у читанні, а використання аудіопродукції зменшило потребу сім'ї у домашньому співі, відвідуванні театрів, концертів. Для більшості сімей характерною є саме пасивна участь у культурному житті, переважання позиції споживачів духовних цінностей, а не їх творців.

Сформувані потреби в постійній духовній культурі – складне завдання для сучасної сім'ї, зануреної в простір масової комерціалізованої культури, зорієнтованої на розваги, примітивні смаки й спрощені художні запити. Таке позитивне явище як комп'ютеризація посприяло поширенню масової культури. Радіо- й телепростір країни обмежуються одноманітною низькопробною тематикою та художньою продукцією, що пропагує спиртні напої, еротику, розпусту, насильство, використовуючи емоційні можливості мистецтва для нав'язування стилю поведінки, що втілює всі вади суспільства споживання.

Соціологічні дослідження (Н. Бабенко, Н. Цимбалюк) засвідчують, що нині підвищується рівень відвідування молоддю театральних вистав, концертів, але й тут першість тримає масовий культурний продукт. Паралельно збільшується кількість відвідувачів нічних клубів, які пропонують різноманітні розваги, мають привабливе художнє оформлення (найчастіше це музичний супровід, відповідний профілю закладу).

Аналіз теоретичних праць з естетики (М. Бровко, Л. Виготський, Л. Троєльнікова) переконують у тому, що емоційна насиченість та образи мистецтва здатні пробуджувати в людині не тільки високі почуття, а й приземлені, що найбільш яскраво доводить найемоційніше з мистецтв – музичне, нероздільне з нашим повсякденним побутуванням. Саме тому його успішно використовують у рекламі товарів, ліків та продуктів, музика звучить на вулиці і в транспорті. Фактично музика, завдяки комерційній експлуатації, повернула собі прикладне значення у масштабному, але далекому від справжнього мистецтва вираженні [5, 11-12].

На тлі загального падіння дозвільних уподобань, як зазначає Олена Злобіна, радикальне підвищення спостерігається у залученні молодих членів сім'ї до Інтернет-мережі. Загалом на сьогодні користуються Інтернетом 55,2% українців. Якщо у 2003 році в Інтернеті проводили свій час лише 4,6% респондентів, то тепер – це чи не найпопулярніший спосіб проведення вільного часу. Зокрема слухають музику в Інтернеті 47,9% українців, дивляться фільми, серіали 41,2%. Активно змінює Інтернет і практика спілкування. Приймають і відправляють повідомлення електронною поштою 53,9% українців; спілкуюся в соціальних мережах («Однокласники», «У контакті» тощо) 43,2%, в чатах, на форумах, блогах – 27,6%; знайомляться на сайтах знайомств 7,8% опитаних. Інтернет виконує функцію незамінного оперативного джерела інформації. Шукають в ньому інформацію, необхідну для навчання, роботи, близько 40% сімей, інформацію для сімейних та побутових справ – 32,7%. Тобто відбувається активне перенесення дозвільних практик членів сім'ї в Інтернет-мережу [6, 2].

Зрушень у структурі дозвілля населення можна досягти, якщо сім'я сприятиме поширенню активних форм дозвілля, і, насамперед, різноманітних видів самодіяльної та художньої творчості, прилучення членів родини до високих зразків культури і мистецтва. Адже сім'я є тим соціальним осередком, де діти соціалізуються і прилучаються не лише до духовної культури, а й до створення, формування, виховання дозвільної культури особистості. Так, інтер'єр сучасної квартири, її житлові зони пристосовані переважно до пасивного відпочинку та споживання культури і аж ніяк не розраховані на активне дозвілля, заняття живописом, співами тощо. Недостатня матеріальна база аматорської творчості знижує продуктивну активність сім'ї у сфері дозвілля. В наш час рідко зустрінеш сім'ю, де практикується спільна робота батьків і дітей по оформленню житла, де відведені місця для аматорських занять дорослих і дітей. І все-таки батьки, зацікавлені у всебічному розвитку дітей, можуть багато в чому допомогти їм виявити свої творчі захоплення. Надзвичайно сприяють цьому сімейні музичні, поетичні, літературні вечори, домашні вистави, ігри та сімейні свята. Результативність проведення вільного часу оцінюється переважно особистісними здобутками кожного члена сім'ї.

Характеризуючи внутрішньосімейне культурне наповнення, треба відзначити, що здебільше домінуюча роль належить телевізійним каналам. Маючи можливість приймати велику кількість каналів, сім'я, особливо її молоде покоління, майже весь свій вільний час (нерідко навіть на шкоду навчанню, заняттям трудовою діяльністю, спортом) присвячує безсистемному переглядові телевізійних програм. Звичайно, різноманітна інформація, яка надходить з голубих екранів, заслуговує на увагу. Пізнавальні передачі, виступи митців, філософів, політиків, фахівців різних галузей, у змісті яких рельєфно й образно проявляється трагічне й комічне, прекрасне і потворне, допомагають дізнатися багато цікавого, розібратися в подіях, що відбуваються у світі, прилучають до реалій життя, створюють можливості для ознайомлення з різними точками зору на ті чи інші події, факти тощо. За прискіпливого ставлення до вибору телевізійної програми для спільного сімейного перегляду, який супроводжується обговоренням, телебачення може розглядатися як досить дієвий чинник згуртування, створення сімейного мікроклімату, що допомагає краще зрозуміти цінність і сенс буття, виробити адекватне ставлення до різних подій, вчинків, сприяти ро-

зумовому, естетичному та морально-етичному вихованню. Однак поряд зі справді цікавою і пізнавальною інформацією екран переповнений низькопробною продукцією, яка втягує молодь у свої тенета, не даючи навіть можливості осмислити те, що вона бачить на особистісному рівні. За таких умов значно знижується соціокультурна функція сім'ї. Дорослі навіть не замислюються над тим, як впливає перегляд таких сурогатів на розвиток і формування внутрішнього світу підростаючого покоління. Некритичне перенесення на наш національний ґрунт сумнівних цінностей та моральних норм сучасної масової культури західного світу деформує свідомість, психологію, підриває традиційні сімейні устої, що негативно позначається особливо на дітях.

Аналіз ціннісних пріоритетів сфери дозвілля молоді (В. Бочелюк) виявляє, що інтелектуальні, активні форми посідають лише третє місце, а перше – пасивні. Відвідують театри (драматичний і музичний) лише 10,9% опитаних, 63% респондентів вважають найулюбленішим видом дозвілля час біля екрану телевізора, і лише 40% молодих батьків цікавляться тим, що дивляться їхні діти. Суттєво скорочена аматорська творчість молоді, що плідно розвивалась в Україні з 60-х років ХХ століття у межах системи гуртків художньої самодіяльності. Тепер лише 23% опитаних молодих батьків слухають та виконують музику, тільки 16% використовують художню творчість у сімейному середовищі [3, 177].

Виявлення інтересу батьків та їхніх дітей до видів мистецтв показало домінування музики та кіно, при цьому споживання художньої творчості минулих століть, у тому числі й українських майстрів світового рівня, притаманне лише вузькому колу фахівців і прошарку високоосвічених людей, що становлять національну еліту.

Ціннісна система сімейно-шлюбних відносин на кожному з етапів культурно-історичного процесу є залежною від панівної ідеології, якою визначається й коригується та формується духовна культура кожного члена сім'ї. У свою чергу, сім'я як важлива ланка загальної культури соціуму являє собою модель, що повторює взаємостосунки людей за алгоритмом, єдиним для даного соціуму.

В умовах інтенсивного розвитку, вдосконалення засобів масової інформації, підвищення ролі засобів зв'язку значно розширюється інформаційне поле, яке здійснює вплив на соціокультурну функцію сім'ї, на співвідношення стилів виховання, надаючи переваги одним та визначаючи пониження інших.

Родинне дозвілля є сферою зняття сімейної напруги, переключення на спілкування з рідними і близькими людьми, духовної релаксації. Воно виконує *специфічні функції*, сприяє зміцненню сімейного колективу. Наприклад, *ефективна* функція сімейного дозвілля сприяє формуванню позитивних емоцій і емоційної спільності членів сім'ї; *культурно-дозвіллева* – формуванню, розвитку, збереженню і передачі моральних, культурних цінностей, норм і зразків поведінки в сім'ї, що має велике значення для вдосконалення способу життя її членів, задоволеності шлюбом, а відповідно, і стабільності сім'ї; *естетична* – відчуттю насолоди, формуванню у членів родини естетичних смаків; *комунікативна* – духовному спілкуванню та позитивному психічному і психологічному розвитку кожного індивіда; *особистісного розвитку* – орієнтації людини на інтелектуальний, фізичний, духовний розвиток та наявність цілком свідомої потреби у цьому розвитку, *терапевтична* – надає змогу індивіду підтримувати оптимальний психофізичний стан, рекреаційно-оздоровчий та реабілітаційний компоненти.

Свобода, що створюється дозволями, це не ледарство, не бездіяльність, а можливість особисто вирішити, що робити. Проте не кожна людина вміє користуватися тією свободою, що надає їй дозволя. Крім того, як зауважив Аристотель, для уміння користуватися дозволями у житті потрібно чомусь навчатися, де в чому виховуватися [1, 133].

Аби пізнати зміст цього навчання і виховання, необхідно мати уявлення про ті соціально-культурні цінності, на які зорієнтований кожен член сім'ї у свій вільний та дозвіллевий час, і про ті життєдіяльні чинники, що зумовлюють цю орієнтацію. Таким чином, сімейне дозволями розглядаємо як безпосередній вплив на формування соціально-культурних відносин в родині та вироблення ціннісних орієнтацій з метою духовного збагачення й задоволення культурно-дозвіллевих інтересів кожного її члена.

Розглянувши структуру, зміст, типи та функції сімейного дозволя, можна дійти висновку, що підвищення ролі дозволя у формуванні духовної культури сім'ї пов'язане з реалізацією таких вимог:

1) запровадження раціонального використання щотижневого бюджету вільного та дозвіллевого часу сім'ї, в тому числі зменшення обсягу часу, що відводиться на засоби масової інформації, зокрема на телебачення, Інтернет;

2) підсилення культурологічного впливу на сімейне дозволя, ліквідація стихійності у проведенні вільного часу;

3) введення планування дозвіллевих занять родини у будні, вихідні та святкові дні;

4) поліпшення змістовного наповнення вільного та дозвіллевого часу, раціоналізація відпочинку, активізація дозвіллевих занять членів сім'ї;

5) сприяння науковій організації сімейного дозволя, врахування досягнень культурологічної та педагогічної наук;

6) заповнення вільного та дозвіллевого часу сім'ї такими видами занять, як спілкування, фізична культура і спорт, читання, самоосвіта, аматорські заняття, культпоходи та подорожі тощо.

Література

1. *Аристотель*. Никомахова етика. Політика // Соч.: [в 4 т.]. /Аристотель. – М.: Мысль, 1981. – Т. 4. – 457 с.
2. *Бабенко Н.Б.* Сімейне дозволя. Теоретичні та емпіричні аспекти: моногр./Н.Б. Бабенко. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 159 с.
3. *Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В.* Дозвіллезнавство: навч. посіб./ В.Й.Бочелюк, В.В. Бочелюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
4. *Воловик А.Ф., Воловик В.А.* Педагогіка дозволя: підручник /А.Ф.Воловик, В.А. Воловик. – Харків: ХДАК, 1999.– 332 с.
5. *Гайдукевич К.А.* Морально-естетичні цінності в духовній культурі сучасної української сім'ї: /авторєф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. культурології / К.А.Гайдукевич. – К.: КНУКіМ, 2011. – 19 с.
6. *Злобіна О.* Дозволя молоді України та Росії активно переноситься в Інтернет-мережу//Олена Злобіна. – К., 2010 [Інтернет ресурс]: <http://2008.dif.org.ua/ua/analit/rkjej>
7. *Культура досуга / В.М.Пича, И.В.Бестужев-Лада, В.М.Димов и др.* – К., 1990. – 240 с.
8. *Піча В.М.* Культура вільного часу: філософсько-соціологічний аналіз/В.М. Піча. – Львів, 1990. – 237 с.
9. *Цимбалюк Н.М.* Соціологія дозволя: навч. посіб./Н.М. Цимбалюк. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 180 с.